

Teckning av Johan Fredrik Kock den 30 mars 1807.

Harstad, socknen som försvann

Av Gunnar Rörby

Inte många som bor i det gamla Lysing torde känna till, att häradet ända till 1890-talet hade ännu en socken, en 9:e. Den hette Harstad och låg till ungefär 60 procent inom Lysing och resten tillhörde Göstrings härad. Det var inte ovanligt förr att socknar låg i olika härad, ja, t.o.m. i olika län. Den 13 mars 1891 bestämde regeringen att "med uteslutande ur jordeböckerna för Göstrings och Lysings härad af Harstads socken", skulle denna slås samman med Väderstad. Beslutet trädde i kraft 1892. Omkring 60 år tidigare hade de bägge socknarnas gamla kyrkor — det var ungefär 1.500 meter mellan dem — rivits. Den gemensamma kyrkan uppfördes på Vallsbergs bys ägor. Det var små socknar: Väderstad hade 1856 701 och Harstad 646 invånare. Vilka gårdar i Harstad hörde till Lysings härad? Det tycks ha varit följande 22, vilka än i dag har del i Lysings härads allmänning:

Gunhyltan, Västergården, Ryttaregården, Lillgården och Storgården i Haddestads by, Lindekullen; Norrgården och Södergården i Lämninge, Kolboryd; Dränggården, Domaregården, Trumpetaregården, Norrgården och Mellangården i Skeby, Storlyckan, Strömmestad, Sällarehem, Västergården och Östergården i Torpa, Länsmsgården, Östergården och Lillgården i Tungelunda. Därtill kom förstas en del småställen under gårdarna.

I Östads by (inom Göstringsdelen) låg gästgivaregården, enligt 1787 års hästskjutslängd skyldig hålla 8 hästar. Dessutom var några närliggande gårdar, bl.a. Karleby och Fallsberg, ålagda hålla reservhästar. En av Östergötlands 34 postgårdar, Bosgården, låg i socknen. Posten befordrades ju förr i tiden längs de större vägarna. Närmaste postgård var Fallsberg i Allhelgona socken.

Två förnämliga 1100-talskyrkor, Harstad och Väderstad, båda försedda med ståtliga tornspiror, skattade åt förgängelsen åren 1826 och 1827, och så byggdes en ny, Väderstad, eller som den också kallades Oscar Fredriks kyrka. När den nya kyrkan togs i bruk år 1830, förenades de två församlingarna i kyrkligt avseende. Men inte förrän år 1892 slogs alltså de två ihop kommunalt.

Harstads kyrka byggdes troligen i slutet av 1100-talet. Den saknade från början liksom övriga dåtida kyrkor både sakristia och vapenhus. Den var dock försedd med torn, vilket framgår av Elias Brenners teckning från 1670. Då fanns vapenhus på kyrkans södra sida. Troligtvis var sakristian på motsatta sidan byggd före vapenhuset. Av Brenners enkla teckning och Johan Fr. Kocks från 1807 — här publicerad — mera detaljerade får man en god uppfattning av kyrkans exteriör.

Turligt nog uppgjorde prästmannen Per Carlsson Hanner år 1843 en ritning över kyrkans bottenplan. Hanner tjänstgjorde då som vice pastor i pastoratet. Han fick hjälp av klockaren Nils Lorin, som väl kände till kyrkan efter sin långa tjänstgöring där.

Kyrkklockor från 1500-talet?

Uppgifterna om kyrkans klockor är mycket knapphändiga. När biskop Petrus Benedicti, från 1589 biskop i Linköping, våren 1591 på sin visitationsresa besökte Väderstad med annexet Harstad, skrev sekreteraren i visitationsboken: "Klockor i stapeln — 2". Hur länge fick då kyrkklockorna hänga kvar i klockstapeln? Därom saknas uppgift, men i en inventarieförteckning från 1740 omtalas, att kyrkans tvenne klockor var placerade i tornet.

Klockans text citeras här extenso:

*År sjuttonhundrasextio omgiöts denna kläcka
på det hon Harsta boar må till kyrkian bättre läcka,
att de där Herrens helga ord med andact höra må
samt lefwa så och lofwa Gud att de ock himlen få.*

Denna kläcka är omguten med kyrkans bekostnad, då mag. Palmerot var kyrkoherde, af Elias Fries Thoresson uti Jönköping.

Andreas Palmerot var kyrkoherde i pastoratet åren 1756—1773. Såväl kyrkoherden som komministern var bosatta i Väderstad. I vanliga fall bodde kaplanen (komministern) i annexförsamlingen, då två församlingar bildade ett pastorat. Enligt ett visitationsprotokoll, skrivet i Väderstads sockenstuga den 12 maj 1694, då ingen mindre än biskop Haqvin Spegel visiterade pastoratet, frågades: Hvar capellanen bor? Svarades: Han bor i sockenstugan här vid kyrkian och tänker med det första att flyttia til sit boställe.

Några av Harstads kyrkas inventarier flyttades över till den nya, gemensamma kyrkan. Så skedde med predikstolen, som Magnus Gripensköld skänkt år 1675, men den degraderades och placerades i kyrkans tornkammare. Dopfunten, som tillverkats av Michael Hæcke i Skänninge och som kostat 30 daler, fick sin plats i koret, och där står den ännu.

Vidare en trearmad malmjusstake, nu placerad på kyrkans predikstol. Den ingraverade texten berättar: Thenna ljusestake til Harsta kyrkia är gifwen af hustru Britha i Boosgård, anno 1686.

Harstaborna sålde sin orgel, som inköpts år 1750, till Malexanders kyrka.

Samtliga gravstenar flyttades också till den nya kyrkan, där de lades in i stora trappan vid ingången till vapenhuset. Numera är vårdarna borttagna därifrån och uppställda i kyrkogårdens nordöstra del.

Runstenar i f. d. Harstad socken

På Harstads ödekyrkogård står en runsten. En anteckning år 1681 i en kyrkobok omtalar, att runstenen, vilken "stod till stängsel i kyrkogårdens västra stiglucka", restes på kyrkogården efter tillsägelse av riksantikvarien Johan Hadorph. Stenens runskrift berättar att Åskatla(?) och Gudmund de reste detta minnesmärke efter Uddlög(?), som bodde i Haddestad. Han var en god bonde, dog uti Grekland.

Ytterligare två runstenar är kända. Den ena av dessa står på Haddestads Ryttagårdens ägor, omkring 500 meter öster om E 4. När stenen upptäcktes år 1865, stod den vid åkerkanten, lutande med runsidan mot en stengärdesgård. Den flyttades sedan ett stycke in i den närliggande hagen. Texten lyder: Tjudred reste denna sten efter Björn, sin man, som blev dödad.

Den tredje stenen är rest i Karleby gårds trädgård. Runorna berättar, att Torsten reste stenen efter Ödmund, sin broder. Runstenarna restes från början vid farvägarna. Det är inte många som står kvar på de ursprungliga platserna.

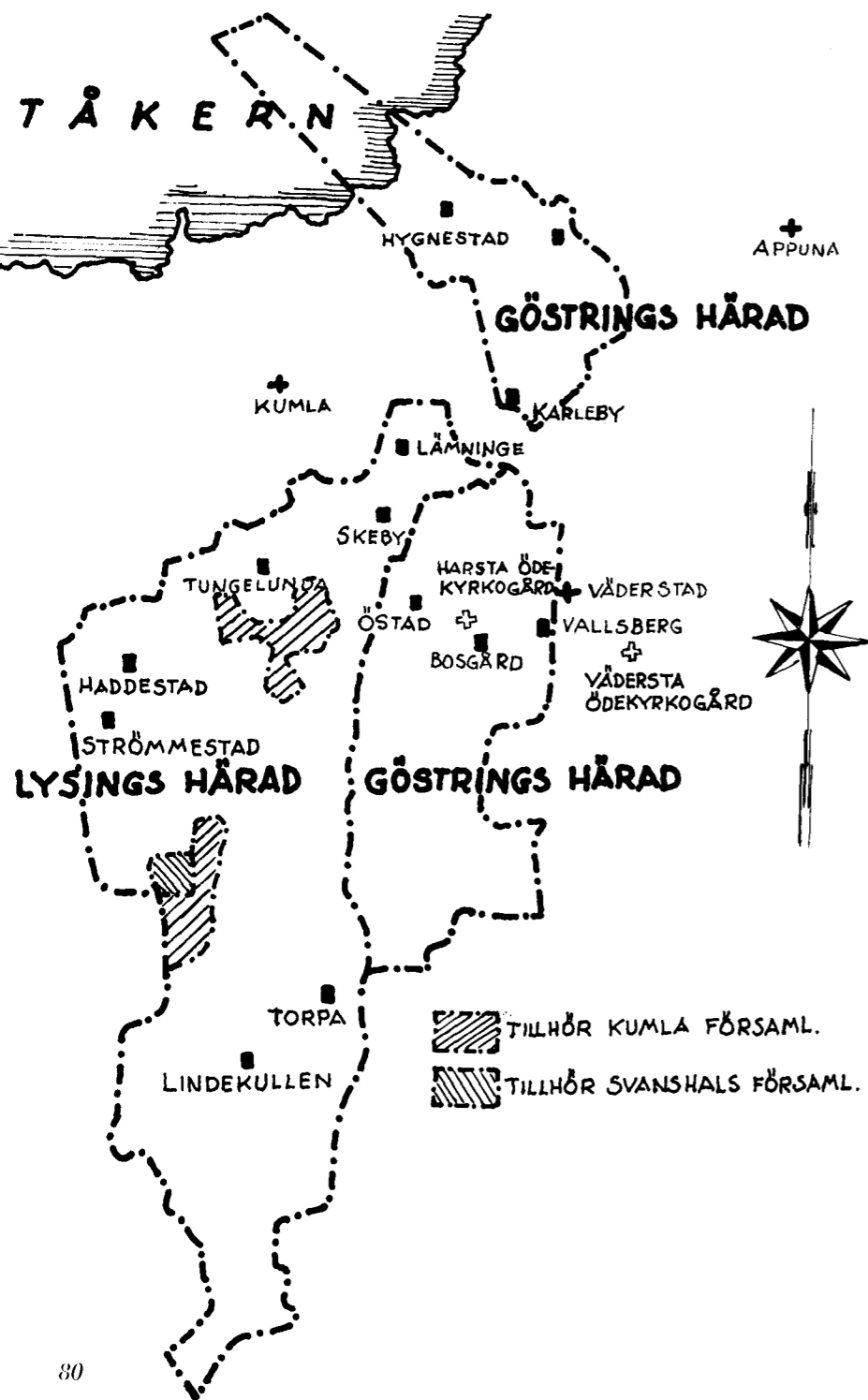
Klockarna Lorin tjänstgjorde under lång tid

Om Harstads sockens invånare, som från sockenbildningen på 1100-talet och fram till reformationen fötts, levat och jordats på kyrkogården finns ej mycket att förtälja. Först på 1600-talet föreligger uppgifter om dem i födelse- och dopböcker, död- och begravningsböcker. Om några få, särskilt sådana personer som styrde och ställde med församlingens och kyrkans angelägenheter, kan man ur stämmoprotokollen och andra handlingar plocka fram intressanta data.

Sockenens främste var prästen. Vid sin sida hade han medhjälpare: Klockare-organist, kyrkvårdar, orgeltrampare och ringare. Här skall vi ägna oss åt två märkliga män, klockare-organister i Harstad, far och son, Jonas Lorin och Nils Lorin, vilka i nära 100 år tjänade församlingen.

Jonas Lorin härstammade från Rök, där hans fader, Pehr Larsson, innehade klockare- och organisttjänsterna i församlingens kyrka. Larsson föddes år 1688, troligen i Svanshals socken, och gifte sig 1716 med Anrika Andersdotter i Bomhult. Makarna hade tre söner, av vilka två gick i faderns fotspår, Isak född 1730 och Jonas 1734.

TÅKERN

Pehr Larsson tillträdde sin klockartjänst i Rök år 1709 och avgick 1754, hans dödsår, då sonen Isak tog vid. I hela 45 år tjänstgjorde han. Sonen Isak var inte sämre, ty han innehade samma befattning i 57 år, ända till sin död år 1811.

Enligt ett sockenstämmoprotokoll av den 11 nov. 1750 antogs Jonas Lorin till klockare och organist i Harstad. De två bröderna, Isak och Jonas hade dessförinnan antagit namnet Lorin. Det kan tänkas att namnet har någon anknytning till byn Lorby i Svanshals socken.

Jonas Lorin skötte sin tjänst med den äran. Han höll på ordningen och ville helst vara ensam och i fred på sin arbetsplats under gudstjänsterna. Några ohyfsade ungdomar hade för vana att placera sig på orgelläktaren, där de förde oväsen. Lorin klagade för sin chef, kyrkoherde Andreas Palmeroth, som tog upp ärendet på sockenstämman den 12 maj 1762. Sockenmännen beslutade enligt protokollet: Blef på organisten Lorins begäran fastställt, att eho sig hädanefter på orgelläktaren inrymmer skall för sin näsevishet plicta 1 Daler silfvermynt.

År 1768 utgick ett påbud från Kongl. Maj:t via domkapitlen till församlingarna om skolors inrättande. På denna skrivelse svarade sockenmännen bl. a. (Stavningen moderniserad): "I Kungl. Maj:ts kyrkkoordning är klockaren förpliktad att flitligen bedriva barnaläran, så att om eftertanke, håg och vilja icke felas, kan ungdomen åtminstone hos oss, som äga beskedlig och förständig klockare, njuta undervisning både i lärande och skrivande".

Jonas Lorin avled i mars 1799. Tjänsten skötte han ända till sin död. Sonen Nils, då 23 år gammal, som sedan nov. 1796 innehaft organist- och klockaretjänsten i Bjälbo, sökte vid faderns fränfälle de lediga tjänsterna i sin födelseförsamling. Han valdes också av en enhällig sockenstämma.

I 27 år, till april 1826, då Harstads kyrka raserades, trakterade han orgeln och ledde församlingssången. Från sin egentliga tjänst erhöi han sedan ledigt i omkring tre år medan den nya kyrkan uppfördes. Men arbetslös blev han ej. Han fick minsann känna på vad det ville säga att organisera arbetet och föra dagsverkslistorna vid kyrkbygget. De inbördes stridande Väderstads- och Harstadborna åsamkade honom många bekymmer.

Förr hette det att klockaren skulle allt bestyra. Och nog var det rätt beträffande Nils Lorin. När koleraepidemien år 1834 härjade i östgöta-bygden, utsågs Lorin att insamla behövliga medikamenter till sockenapoteket i den nya sockenstugan. Till organist Lorin lämnades rättighet att erhålla skjutspenningar för en häst fram och åter antingen till Vadstena eller Skeninge för mediciners och andra sakers inköpande.

Till vänster karta över Harstads socken med markering av vilka delar som tillhörde Lysings och Göstrings härad. Teckning av Bertil Sandahl.

Av ett protokoll från maj 1830 får vi veta, att Harstad långt före folkskolans tillkomst ordnade undervisning för fattiga barn. "Ingen anmälde sig att undervisa de 10 fattiga barnen, vilka fattigvårdskommittén utfäst sig att betala för. Organisten Lorin anmodades och åtog sig att mot 1 riksdaler hanco för varje intill hösten bestrida undervisningen. När barnens kunskap i höst genom förhör bliver uttrönt, skall arvodet utbetalas".

Magnus Gripensköld — en adelsman i Harstad

Från byn Hunnevad i Allhelgona socken härstammar två bröder, Johan och Magnus Jespersson, som båda i unga år lämnade bondens yrke och blev militärer. Den äldre brodern, Johan, ligger begravnen i Skänninge Vårfrukyrka. Texten på hans gravsten anger att han föddes år 1600 och dog 1665. Någon uppgift om den yngre broderns födelseår har ej kunnat spåras.

Magnus Jespersson, år 1665 adlad med namnet Gripensköld, bosatte sig efter krigstjänstgöringen i Harstads socken på Lindekullens säteri, som han köpte av svenska staten omkring år 1640, och därmed blev han Harstadsbo. Han var också ägare till Valla säteri i Svanshals.

Magnus Jespersson tog år 1626 anställning som ryttare vid Östgöta kavalleri. I början på år 1631 befordrades han till fänrik, och innan årets slut avancerade han till löjtnant. Om Jesperssons deltagande i 30-åriga kriget berättas ganska utförligt. Han kämpade i två omgångar under Johan Banér, första gången 1634—38 och andra 1642—43. Våren 1642, den 11 maj, mönstrade han en skvadron östgötaryttare på Lövingsborgsslätten i Skänninge och befordrades då till ryttmästare. Regimentet, bestående av 1.000 man med hästar samt tross, avseglade på sommaren till krigsskådeplatsen i Tyskland. Där hade då Lennart Torstensson tagit befälet över den svenska armén, och striderna med de kejsrerliga utkämpades i områdena Mähren och Sachsen.

I slaget vid Breitenfeld den 23 oktober 1642 vann Torstensson en överlägsen seger. Båda bröderna Jespersson deltog i slaget. Magnus sårades svårt och hemförlovades. Han återvann dock så småningom sin hälsa och engagerade sig sedan livligt i sin sockens angelägenheter.

Under Karl X Gustavs polska krig 1655—57 anmodade Kongl. Krigskollegiet samtliga landshövdingar att inkomma med besked beträffande de hemmavarande officerarnas duglighet till vidare krigstjänst. Landshövdingen i Östergötland lämnade om de två ryttmästarna, Johan och Magnus Jespersson, följande kortfattade rapport: "Förmå ej tjäna".

Magnus Gripensköld överlevde sin broder Johan med hela 15 år. Han avled år 1680 och begravdes i det gravkor, som han tidigare låtit iordningsställa vid Harstad kyrka. Magnus Gripenskölds och sonens, Adam Johan Gripenskölds, vapensköldar pryder Väderstads kyrkas norra vägg, en på vardera sidan om ingångsdörren. En hjälm med visir samt en värja som tillhört släkten Gripensköld förvaras nu på Östergötlands & Linköpings stads museum.